

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 50 Volume: 10 Issue: 50

Haziran 2017 June 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ÇOK DİLLİLİK VE KİMLİK* MULTILINGUALISM AND IDENTITY

Serkan ÇETİNKAYA**

Öz

Kültürün temel öğelerinden biri olan dil bireylerin ve toplumların kimlik kazanmasında önemli bir rol oynar. Bu çalışmada çok dilliliğin, tek dillilikten farklı olarak bireyin toplum içerisinde kazandığı kimliğe nasıl etki edebileceği tartışılmıştır. İlk bölümde toplumsal görünümü ile dil olgusu tartışılmış, kimlik olgusu betimlenerek dil ve kimlik ilişkisi irdelenmiştir. Ardından çok dilliliğin asgari durumu olan iki dillilik ve iki dilli bireyin etkisinde kaldığı toplumsal süreçler üç yönlü bir yaklaşımla ele alınarak sonuç kısmında çok dilliliğin kimlik oluşumuna etkileri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Dillilik, İki Dillilik, Kimlik, Dil ve Kimlik.

Abstract

As one of the fundamental components of the culture, the language plays an important role in determining the identity of the individuals and the societies alike. This paper discusses how multilingualism as distinct from the unilingual case can affect the identity of the individual within a society. In the first part of this study, the language phenomenon is discussed within its social context followed by a description of the concept of identity and a discussion on the relation between language and identity. The latter part discusses bilingualism as the minimal condition of multilingualism and the social processes that shape the bilingual individual within the framework of a three - faceted approach. The conclusion discusses the effects of multilingualism in the identity formation.

Keywords: Multilingualism, Bilingualism, Identity, Language and Identity.

0. Giriş

Çok dillilik kavramı, birey ya da toplumun birden fazla dili bünyesinde barındırması durumudur. Çok dillilikten bahsetmek için konuya tek dillilik ve dil ile başlamak gerekir Skuttnab-Kangas, 1981:1). Dil, bireyin kimliğini kazandığı kültürün aktarımı için elzem olduğu gibi, kültürün paydaşlarını bir arada tutmak gibi bir özellik de taşımaktadır. Saussure, dil olgularını tümünden "dil yetisi" olarak tanımlarken temel olarak "dil" ve "söz" olarak ikiye ayırır (Vardar, 1998:46). Bu aslında birey ve toplumun dili arasında bir ayırmadır.

İnsan medeniyetinde bu denli önemli rol oynayan dilin nasıl ortaya çıkmış olabileceği sorusuna pek çok farklı yanıt bulunmuştur. Bunlardan, Saussure'e göre, dil yetisi insanın, diğer canlılardan farklı bir biçimde evreni algılama biçimini türdeşleri ile paylaşmasını sağlayan, nedensiz ve uzlaşsalsal kurallar dizgesi olan dili yaratmasına izin vermiştir (Saussure, 2005:45). Benzer biçimde Chomsky'e göre ise insan beyni bir dil edinmeye planlanmıştır, "dil edinim mekanizması" (Language Acquisition Device) insanın girdileri ile karşılaştığı bir dili öğrenmesini mümkün kılar (Huber, 2008:72). Dil ortaklığında buluşan bireyler topluluklar oluşturmuş, dilin getirdiği işbirliği sayesinde tek başlarına yapamayacakları biçimde doğayı hüküm altına almışlardır. Bireyi bir topluluğa ait hissettiren bir kimlik kazanmasına yardımcı olan dilin çok dilli bireyleri ne yönde etkilediği bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bunu anlayabilmek için önce dil ve çok dillilik (iki dillilik özelinde ele alınacaktır nitekim Beardsmore'a göre (Beardsmore, 1986:3) iki dillilik terimi kendini yalnızca iki dilin mevcut olduğu durumlarla sınırlamaz, çok dilliliği de kapsayan bir kısaltma gibi kullanılır) ve kimlik kavramları tartışılacak, ardından bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Dil ve Toplum

Dil ve toplum arasındaki ilişki hem toplumdan bireye, hem de bireyden topluma olmak üzere iki yönde gerçekleşir. Saussure'e göre dil, dil yetisinin hem toplumsal çıktısı hem de bireylerin bu yetilerini kullanabilmeleri için toplumca kabul edilen zorunlu uzlaş bütünüdür (Saussure, 2005:17) ve dili, konuşan kişinin bir işlevi değil de bireyin edilgen biçimde belleğine aktardığı bir üründür (Vardar, 1999:20). Bu görüşleri destekleyen Vardar'a göre ise her dil belirli bir topluluk içerisinde, o topluluğa ait uygarlık ve kültür doğrultusunda şekillenir ve işlevini bu çerçevede yerine getirir, buradan hareketle her dilin belli bir toplumu yansıttığı söylenebilir. Buna göre dil, toplum içerisinde işlev kazanan bir yapıdadır (Vardar, 1998:16). Kuşkusuz bu işlevlerin en belirgin olanı, dilin iletişim işlevi olacaktır. Nitekim dil öncelikle bireyler

* Bu çalışmada kısmen, yazarın "İkiddillilik ve Çeviri" başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

** Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, e-posta: srknctnky@gmail.com.

arasında anlaşma ve uzlaşma sağlama aracıdır. Bu konu üzerine Vardar, "toplumsal nitelikli dilin birincil işlevi, insana özgü eklemli seslerle bir dilsel toplulukta 'bildirişim' sağlamaktır" der (Vardar, 1998:15). Büyükkantarcioglu'na göre insan bilgi sayesinde doğaya hükmederken bilgiyi anlama ve aktarım işinde en etkin araç ise dildir (Büyükkantarcioglu, 2006:11). Son olarak dilin yine iletişim ve etkileşim işlevine vurgu yapan Bloomfield'e göre dil, bir uyaran etkisinde kalan bir kimseye bir başkasına tepki verme olanağı sağlar. İnsanlar dil yoluyla becerilerini ayrı ayrı işler yapmak için paylaşabilir; insan toplumunun bütün etkinlikleri bu iş bölümü ile dile bağlanmıştır. Konuşucu ve dinleyicinin fiziksel olarak oluşturduğu iki ayrı bütünlük - "iki sinir sistemi arasındaki boşluk" - ses dalgalarıyla yani dil yoluyla kapatılır (Vardar, 1999:75).

Dilin toplumsal boyutundan bahseden Chomsky'ye göre insan türünün doğası gereği yarattığı toplumsal uzam (social space) içerisinde bireylerin karşılıklı etkileşimler yoluyla konum elde edebilmelerinin en kayda değer yöntemi dil kullanımudur. Ancak Chomsky aynı zamanda dilin, toplumsal bağlam dikkate alınmaksızın bireyin düşüncelerini ifade etmesinde de kullanılabileceğini belirtir.¹ Özetle toplumdan edinilen dil bireyde toplumdan bağımsız olarak da varlık göstermektedir. Yine Chomsky'ye göre dilin en önemli işlevlerinden biri toplumsal ilişki ve etkileşimlerin kurulmasıdır ancak bunu iletişim olarak adlandırmak yanıltıcıdır; çünkü iletişim dilin kullanımının dar bir alanıdır. Ona göre iletişim, bireylerin birbirlerini anlama çabasıdır. Bunun dilin toplumsal açıdan kullanımına bir örnek olduğunu kabul eden Chomsky buna karşılık dilin toplumsal kullanımının bununla sınırlı olmadığını ve dilin işlevlerinin toplumsal kullanımıyla sınırlı olmadığını da belirtir.² Bu düşüncelerden hareketle dilin bireyin toplum içerisinde kendisine bir kimlik oluşturmasına ve bu kimlik üzerinden ilişkiler kurmasına yardımcı olabileceği öne sürülebilir. Diğer araştırmacıların görüşleri de bunu destekler niteliktedir. Appel ve Muysken'e göre dil toplumsal anlamlar ve toplumsal çağrışımlar içerir (Appel ve Muysken, 2005:5). Bakhtin ise dili somut yapısal birimlerin birleşimi olarak değil, toplumsal bağlam içerisinde işlev kazanan bir olgu olarak görür. Dilsel işlev karşılıklı konuşma içerisinde anlam kazanır. Sözcenin anlam kazanmasında konuşmayı yapan ve hitap edilen önem taşır (Büyükkantarcioglu, 2006:55).

Dilin iletişim dışında sahip olduğu işlevlerden bahseden Malinowski'ye göre dilin düşünceyi yansıtması yanında, yakınlık ve gündelik etkileşim kurmak gibi toplumsal bazı işlevleri de yer almaktadır. Büyükkantarcioglu'nun aktardığına göre Malinowski, dilin toplumsal anlamda dayanışma ve karşılıklı yakınlık sağlayan bu tür işlevlerini *dilin ilişki işlevi* (phatic communion) olarak adlandırılmıştır (Büyükkantarcioglu, 2006:28). Magnusson ve Klein'a göre, insanı diğer türlerden ayrı tutan en temel özellik, düşünce, duygu ve dilekleri ses dalgalarına çevirme ve bunları aktardığı başkalarının düşünce, duygu ve dileklerini ve dolayısıyla davranışlarını etkileme yeteneğidir. Bilgi birikimi ve yeni edinilen durumsal bilgiyi nesilden nesle aktarma, insan davranışının özünü oluştururken, bunu mümkün kılan ve bilincin gelişmesine olanak veren ise dildir. Dil olmayan bir "zihin" mümkün olsa da dil olmayan bir insan zihni mümkün değildir tıpkı dil olmayan bir toplumun var olabileceği ancak dil olmayan bir insan toplumunun var olamayacağı gibi (Magnusson ve Klein, 1996:88-109).

Bu noktaya kadar anlaşıldığı üzere dilin yalnızca toplumsal boyutu yoktur. Bireyin kendini tanımlaması da dil ile şekillenebilmektedir. Sapir'e göre her dil gerçekliği o dili konuşanlara kendi açısından yansıtır, bu yüzden her kültür farklı bir "dünya görüşü" sunar (Büyükkantarcioglu, 2006:28). Gümüsoğlu'nun aktardığına göre, Sapir dili kültürel bir üretim olarak görmekte ve her kültür kendi dilini diğer kültürlerden farklı kurgulamaktadır. Bu durumun her kültürde ayrı ayrı ortaya çıkması toplumsal ilişkiler ve iletişim ağlarının farklı kültürlerde farklı biçimlerde ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Gümüsoğlu, 2011:320-325). Böylece her toplumda farklı ortaya çıkan kültürün bireyleri başka toplumlardaki bireylerden ayıran ortak bir kimlik altında topladığı öne sürülebilir. Benzer biçimde Vardar'a göre de her dil belirli bir topluluk içerisinde, o topluluğa ait uygarlık ve kültür doğrultusunda şekillenir ve işlevini bu çerçevede yerine getirir, buradan hareketle her dilin belli bir toplumu yansıttığı söylenebilir (Vardar, 1998:16). Özetle dil, bireyin toplum içerisinde kendini tanımladığı, bireylerin bir ortak payda altında birleşerek bir kimlikler bütünü oluşturmasına yardımcı olan bir araç işlevindedir.

2. Kimlik

Kimlik kavramı toplumun sosyal sisteminin en temel ve en önemli kökenini oluşturmaktadır. Kimlik, bireylerin gerek kültürel gerekse yaşadıkları çevrelerdeki sosyal konum ve statülerinin karşılığı olan çok boyutlu, inanç, tutum, değer yargıları gibi yaşam biçimini sembolize eden bir kapsama sahiptir. Kimlik, yüzeysel olarak kısaca kişilerin ve çeşitli büyüklük ve nitelikteki toplumsal grupların "kimsiniz, kimlendensiniz?" sorusuna verdikleri cevaplardır (Güvenç, 1993:3). Bu soruyla karşı karşıya kalanların kendilerine sordukları "ben kimim?" sorusunun kaynağı hayatı sorunsallaştırma biçimi olarak yaşamın içine

¹Wiktor Osiatynski - Noam Chomsky, "On Language and Culture, Noam Chomsky interviewed by Wiktor Osiatynski." (Röportaj). N.p.,n.d. Web. 4 Feb. 2014. <<http://www.chomsky.info/interviews/1984----.htm>>.

²Aynı yer.

aks etmektedir. Bireyin kim olduğuna dair sorulan sorulara verilen cevaplar, her şeyden önce sosyal bir bağlam içinde oluşur. Kimliğimizi sarmalayan bu özellikler, toplumda yaşayan diğer bireylerle girdiğimiz sosyal ilişkiler ve etkileşimler içinde oluşan niteliklerdir. Bu da temelinde kültür içinde biçimlenir. Karaduman'ın Weeks'den aktardığı kimlik olgusuna dair bir başka tanıma göre ise kimlik, bazı insanlarla nelerinizin ortak olduğuna ve sizi başkalarından neyin farklılaştırdığına ilişkin ait olma sorunudur (Karaduman, 2010: 2886-2889).

Kimlik kavramı, özünde kültür, sosyal yaşam, gelenek ve görenekler, tutum, algı, inanç sistemi ve kişilerin tanıma yapıları gibi önemli anlamları içeren, temeli sağlam, kalıcı ve sembolik yargılara dayanan bir içerik taşıyan ve gerek bireysel gerekse toplumsal niteliği ile tekil veya çoğul kavram içerebilen tanımlı bir olgudur. Kimlik, sahip olduğu içeriğin sağlamlığına, güçlülüğüne ve belirginliğine göre kişilerin toplum içinde bireysel olarak veya farklı toplumlarla olan ilişkilerinde yönlendirici veya kısıtlayıcı bir içerik kazanabilmekte ve bu boyutu ile toplumsal entegrasyon süreçlerinde dominant bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldız, 2007:9-16). Dil ve kimlik olgularını birlikte tartışmaya geçmeden önce bu ikisi arasında doğal bir ilişki olduğunu öne sürmek gerekir.

3. Dil ve Kimlik

Bu noktaya kadar görüldü ki, dil bireyin tek başına deneyimlediği bir olgu olmaktan öte, toplumla birlikte işlev kazanan bir varlıktır. Birey dil üzerinden toplumla ilişkiler kurmaktadır. Kimlik de yine bireyin toplum içerisinde kazandığı bir değer olarak nitelenmektedir. O halde dil ve kimlik oluşumu arasında ne gibi bağıntılardan söz edilebilir? Bu soruya yanıt arayan Büyükkantarcıoğlu'na göre dil ve kimlik arasındaki ilişkiyi aydınlatmayı hedefleyen çalışmalar bireyin toplum içerisinde hangi topluluğa dâhil olduğunun ayırıcısına varılmasında, bireyin kullandığı dilin ait olduğu topluluğa dair özellikleri ne biçimde yansıttığına, gerek bireyin dile karşı tutumunu gerekse toplumun dil kullanımları üzerinden bireye karşı tutumunu nasıl belirlediğine ve kimlikler arası ilişkilerin dil üzerinden nasıl kurulduğuna dair bulgular sunmaktadır (Büyükkantarcıoğlu, 2006:73). Bu noktada incelemeler bireyin dil üzerinden topluluk aidiyeti oluşturma (gençlerin ortak bir dil çeşidi üzerinden sokak kültürü içerisinde bir kimlik edinmesi gibi), toplumsal rollerin gerektirdiği dil özelliklerini sergilemek yoluyla kimlik kazanma (argo konuşan bir kadının benzer dilsel özellikler gösteren bir erkeğe kıyasla olumsuz bir kimlik kazanması vb.), dil kullanımı üzerinden etnik kimliği pekiştirme ya da azınlıklar özelinde azınlık kimliğinin varlığını sürdürme çabaları gibi pek çok konuya değinmektedir.

Öte yandan Özdemir ise, bireysel ve toplumsal kimliklerin devingenliğine dikkat çekerek, hiçbir zaman "son haline gelmiş, tamamlanmış, bitmiş bir kimlikten" söz edilemeyeceğini dile getirir (Özdemir, 2001:107-122). Bu görüşün çok dillilik tanımlarına da uygun olduğuna ve çok dilliliğin sürekli bir devinim halinde var olduğuna daha sonra değinilecektir.

Dil ve kimlik arasındaki bağlantıların son derece karmaşık bir yapıda olduğu görülmektedir. Bireylerin olduğu kadar toplumun ve altında yer alan çeşitli toplulukların da kimliklerinden söz etmek gerekir ve bunların arasında sürekli bir etkileşim bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır (Büyükkantarcıoğlu, 2006:75). Napolnova - Demiriz'e göre ise diller bilimselliğin yaygın olmadığı dönemlerde ortaya çıktığından insanın bütün olası ilişkilerini en saf hali ile yansıtmaktadır. Ancak ayrı dillerin ayrı adlandırma yöntemleri izlemesi bu dilleri konuşan bireylerin kimlik algısı dâhil kendilerini ve çevrelerini tanımlamalarını farklılaştırmaktadır (Napolnova-Demiriz, 2009:81).

Yanık ise dil ve kimlik kavramını etnisite çerçevesinde ele alır ve Göka'nın etnik kimlik tanımından yola çıkarak bu yapıyı "ortak dil müşterek kadim inançlar, kozmoloji-kozmogoni ve ortak yaşam ritüelleri etrafında kendini organize edebilmiş insan grubu" biçiminde tanımlar (Yanık, 2013:225-238). Bu tanıma elbette ortak dil çatısını meşrulaştırması bakımından bu noktada yer verilmektedir ancak Yanık'ın dikkat çektiği üzere ortak dil paydası etrafında toplanan etnik kimlik yapılanması topluluk içi sosyal dayanışmayı artırdığı kadar, topluluğa ait bireylerin ayrımlaşmasına ve daha büyük topluluklar içerisinde entegrasyonda olumsuzluklar yaşamasına sebep olabileceği de tartışılabilir. Bu noktada, iki dillilik üzerinde çok dilliliğin işlevsel yorumu ve farklı dillerin yaşamın farklı alanlarında üstlendiği görevleri ele alan *diglossia* ve *domain* ayrımları ileride tartışılacaktır.

Özetle kimliğin oluşmasında dilin önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Peki birden çok dil ile ve dolayısıyla birden fazla kültür ile etkileşim içerisinde bulunan bireyin kimliği nasıl şekillenmektedir? Bu soruya yanıt aramak için öncelikle çok dillilik kavramı asgari durumu olan iki dillilik üzerinden incelenecektir.

4. Çok Dilliliğin Asgari Durumu: İki Dillilik

Çok dillilik, birden fazla dilin aynı bütünlük (birey ya da toplum) içerisinde bulunması durumudur. Çok dillilik üzerine yapılan çalışmalar bu durum en yoğun örneğini oluşturan iki dillilik üzerinde sıklaşmıştır. Gümüšoğlu'na göre iki dilliliği daha iyi anlayabilmek için bütün kavramsal tanımları yeniden ele alarak üç boyut altında incelemek gerekmektedir. İki dillilik, bir anadil / birinci dile ek olarak belli bir

zamanda (x), belli bir yönde (y) ve belli bir yerde (x) ikinci dil edinimi ve ikinci dil kullanımınıdır. Bunun sonucu olarak iki dillilik sabit bir olgu değil, bütün bu etkenlerce belirlenen ve sürekli değişim içerisindeki bir süreç olarak görülür (Gümüšoğlu, 2010:59):

→ Birey (tek / iki dilli) → $x \pm y \pm z$ → Birey (tek / iki dilli) → $x \pm y \pm z$ → Birey (tek / iki dilli) → $x \pm y \pm z$ → (...)

Bireyin içerisinde hareket ettiği toplumsal yapının yanı sıra, kişisel etkenler de bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Gümüšoğlu'na göre iki dillilik yalnızca bireysel değil aynı zamanda toplumsal bir olgudur, bireysellik ve toplumsallık birbirinden bağımsız değildir, birbirinden etkilenen bir yapıdadır. Gümüšoğlu'na göre, toplumsal bağlama bağlı olarak ya bireyselliği niteleyen bireysel iki dillilik, ya da artalanında toplumun vurgulandığı toplumsal iki dillilik ortaya çıkar (Gümüšoğlu, aynı yer).

Tablo 1. İkinci dil ediniminin üç boyutu (Gümüšoğlu, 2010:59).

X (zaman) →	simultaneous - successive(eşzamanlı - ardışık) simultaneous - consecutive(eşzamanlı - ardıl) primary - secondary(birincil - ikincil) early - late (erken - geç) child - adult (çocuklukta - yetişkinlikte) composite - coordinated(birleşik - eşgüdümlü)	iki dillilik (bilingualism)
Y (dil kullanımı) →	balanced - dominant(dengeli - baskın) balanced - semilingual(eş düzeyli - yarım) balanced - unbalanced (dengeli - dengesiz) symmetric - asymmetric (bakımsız - bakımsız) additive - subtractive(eklemeli - çıkarmalı) instrumental - integrative(araçsal - bütüncül) passive-receptive(edilgen / alıcı)	iki dillilik (bilingualism)
Z (konum) →	Social (Toplumsal) Folk (Avam) Elite (Seçkin) Functional (İşlevsel) (Domainler ve Diglossia)	iki dillilik (bilingualism)

Dil kullanımından (farklı dil bağlamlarından edim) kaynaklanan etkiye rağmen iki dillilik, bireysel becerilere (dil kullanımı, dilsel beceriler, psikoloji, yaş, eğitim durumu vb.) dayalıdır ve toplumsal dinamiklerin (göç, toplumsal konum, tabaka, toplumsal kimlik vb.) izin verdiği ölçüde toplum içerisinde yapılır. Bu açıdan, bireysellik ve toplumsallık bağlantılıdır ve bu iki dillilik olgusunu bu bağlamdan koparmak anlaşılmasını güçleştirmektedir. Sayılan bu etkenler dikkate alındığında iki dilliliğin, üç etkenli bir süreç olduğu görülebilmektedir (Gümüšoğlu, 2010:37-39). Gümüšoğlu yukarıdaki tabloyu örneklerken, Avrupa'da yaşayan bir Türk göçmenin ilk başta dengesiz iki dilli (*unbalanced bilingual*) olabileceğini, başka bir ülkede ise toplumsal koşullara göre "elit" (*elite bilingual*) konumuna gelebileceğini belirtir. Ancak, yine bu bireyin tamamen farklı, başka koşullar altında farklı bir dilsel kimlik kazanması da mümkündür. Bu çalışma içerisinde ise iki dilliliğin bu üç boyutundan bireyin toplum ile olan ilişkilerine eğilen konumsal boyut daha detaylı olarak ele alınacaktır.

5. İki Dilliliğin Konumsal Boyutu

İki dilliliğin konumsal boyutunu anlamak, dil ve kimlik ilişkisi açısından öncemlidir. Konumsal boyut bireyin konuştuğu dilin/dillerin içinde yaşadığı toplum/toplumlar da bulunduğu statüye gönderme yapar. Nitekim, iki dilliliği üç boyutlu bir şema içerisinde ele alan Gümüšoğlu'nun ikinci dil edinimi modelinde üçüncü boyutta toplumsal özellikli temel etkenler bulunur. Birinci ve ikinci dilin toplumsal boyutta etkileşimi (*language contact*) farklılaştırıcı bir etki gösterir böylece toplumsal koşullar da iki dilliliğin derecesini etkileyebilir. Örneğin "*folk bilingualism*" özellikleri gösteren bir topluluğa ait birey, bireysel düzlemde "*unbalanced*" (dengesiz) iki dilli olarak nitelenebilir.

Toplumsal koşulların ve kültürel değerlerin kimlik oluşumunda önemli bir rol oynadığını belirten Gümüšoğlu'nun kimlik ve iki dillilik ilişkisi üzerine Aleem'i den aktardığına göre dil edinimi aynı zamanda kültürel bir edinim olarak da görülebilir (Gümüšoğlu, 2010:45). Gümüšoğlu'na göre "*Elite bilingualism*" (elit iki dillilik) olgusunda ise her iki dilde eşdeğer kalitede eğitim vardır. İkinci dil edinimi sırasında sadece temeldeki pragmatik/edimsel yönler değil toplumsal konum ve entelektüel uğraşlar da önemli etkenlerdir. Bunlar da doğrudan bireyin sosyal refah düzeyine bağlıdır. Toplumsal baskı unsurlarının yokluğu bireylerin ikinci dil edinimini tercihe bağlı bir uğraşı, bir entelektüel etkinlik olarak algılamalarına yol açar. Kısaca "*folk*" (avam) iki dillilikte motivasyon zorunlu toplumsal etkenlerden doğarken "elit" iki dillilikte bireyleri güdüleyen kişisel faydaları ve entelektüel uğraşlarıdır (Bkz. Gümüšoğlu, 2010). Beardsmore'a göre iki dillilik araştırmalarında iki dilli bireyleri var eden tarihsel ve toplumsal süreçler ortaya konarak toplumsal yaklaşıma zemin oluşturulur (Beardsmore, 1986:4).

Dilin konumu ve kimlikler üzerine konuşan Skuttnab – Kangas’a göre ise genellikle azınlık dilleri, çoğunluk dillerine kıyasla düşük konumdadır. Bu durumun etkisiyle azınlık topluluklarına ait bireyler anadil (birinci dil) edinçlerini ve kimliklerini asgariye indirebilir hatta reddedebilirler, benzer şekilde kimlik kazanmak için çoğunlukta dille dair edinçlerini abartma yoluna gidebilirler. Skuttnab- Kangas, iki dillilik edinç ile iki dilli kimlik arasındaki farkın genellikle büyük olduğunu öne sürerken, ekonomik ve ideolojik etkenlerin de dil ile özdeşleşmede önemli etkenler olduğunu söyler. Bireyin dil ile özdeşleşmesinde önemli bir diğer ölçüt bireyin, dilin diğer konuşucuları tarafından nasıl algılandığıdır. Bireyin öz algısı ile dışarının algısının farklılık göstermesi, bireyde kendi rızası dışında, ait hissetmediği bir toplulukla özdeşleştirildiği için hayal kırıklığı yaratabilir (Skuttnab-Kangas, 1981:16). Baker ve Jones ise, iki dilliliğin bireyde ortaya çıkan bir olgu olmasına karşın dil topluluğundan ayrı düşünülmeceğini savunur ve örneğin göçmen ailelerde genç neslin yeni toplum dilinde bir önceki nesle göre daha etkin olduğunu öne sürer (Baker ve Jones, 1998:3). İki dilli bireylerin dillerinin ve bunlara bağlı olarak kimliklerinin toplum içerisinde nasıl işlev kazandığını görebilmek açısından iki dilliliğin işlevsel yorumlarına bakmak gerekmektedir.

6. İşlevsel İki Dillilik

Dilsel etkinlik, dil kesitine (register) göre farklılık gösterebilir. Örneğin, bireylerin gündelik dil kullanımları, akademik dil kullanımlarından hem sözlük hem de söz eylemi olarak ayrışır. Tek dilli bireylerin dilin farklı işlevlerine göre farklı düzeyde dil kullanımı göstermesi durumu iki dilli bireyler için de geçerlidir. Appel ve Muysken pek çok topluluğun birden fazla dil kullandığını ve bu topluluklarda iki dilliliğin istisna değil norm olduğunu belirtir ve iki dilin işleyebilmesinin konuşucular için bir dizi norm ve diller için işlevsel ayrışma gerektirdiğini öne sürer (Appel ve Muysken, 2005:22). Beardsmore’a göre ise iki dilli bireyin dilleriyle toplumda hangi işlemleri yaptığı sorusu işlevsel iki dillilik kavramını gündeme getirir. Beardsmore’un asgari işlevsel iki dillilik tanımında bireyin ikinci bir dilde kısıtlı dilbilgisi ve sözcük bilgisiyle belirli dilsel işlevleri yerine getirebilmesi yeterlidir. Azami tanımında ise birey ikili bir dilsel ortamda dilsel işlevlerin tamamını doyurucu bir biçimde gerçekleştirebilmelidir (Beardsmore, 1986:15). Skuttnab –Kangas’a göre diller arasında iş bölümü şeklinde tanımlanabilecek işlevsel ayrışma, toplumsal düzeyde bir kavramdır. Ancak bireyin iki dili de eşit düzeyde geliştirmiş olsa bile, toplumun diller arasında yaptığı bu işlevsel ayrım zamanla bireysel düzleme de yansımaktır (Skuttnab-Kangas, 1981:30). Gümüšoğlu’na göre ise bireyin duruma uygun dile uyum sağlamasına neden olan pek çok etken vardır. Sosyal çevre, dilsel içerik, konuşulan kişi (*interlocutor*) gibi bu etkenler iki dilliliğin işlevsel olarak şekillenmesine yol açabilir. Değişen dile birey de uyum sağlar. Bireyin bunu başaramaması iletişimi için çevirmen/aracıya mecbur kalmasına, sosyal yaşamdan çekilmesine ya da toplum tarafından dışlanmasına neden olabilir. Bu da bireyin sosyal alandaki konumunu belirler. Gümüšoğlu’na göre “*diglossia*” bu olgudaki en önemli etkenlerdendir (Gümüšoğlu, 2010:46).

7. *Diglossia* Bağlamında İki Dillilik

İki dillilik, bireysel ve toplumsal düzeyde gözlemlendiğinden çalışmaların odak noktasına göre tanımlamalar farklılık gösterebilmektedir. İki dillilik, toplumsal düzeyde ele alındığında *diglossia* kavramı gündeme gelir. Hamers ve Blanc, iki dilli birey için olduğu gibi çok dilli konuşma topluluklarında da farklı düzgülerin aynı şekilde kullanılıp değerlendirilmediğini, konuşulan, konu, konum ve işleve göre zorunlu bir boşluğu doldurmak için kullanıldığını öne sürer. Hamers ve Blanc’a göre bir konuşma topluluğu içerisinde, her biri kendine özgü toplumsal işlevler içeren farklı dil çeşitlerinin bir arada bulunması durumu “*diglossia*” olarak tanımlanır (Hamers ve Blanc, 2000:294). Gümüšoğlu’nun aktardığı üzere Ferguson, “*diglossia*” terimini ilk olarak bir dilin toplumsal yaşamda farklı işlevler kazanması durumu için kullanmıştır. Fishman ise farklı ülkeler ve bölgelerde etkileşime geçen dilleri ele alarak, *diglossia* kavramını tek dilli düzlemde iki dillilik araştırmalarına taşımıştır. Baker ve Jones’un aktardığına göre Fishman’ın ayrımında “*bilingualism*” olarak anılan iki dillilik bireyin birden fazla dil kullanabilme becerisi, “*diglossia*” ise toplumun iki dil çeşidini (*variety*) kullanmasıdır (Baker ve Jones, 1998:118). Appel ve Muysken’e göre “*diglossia*” kavramının çıkış noktasında dâhil olan dillerin özellikleri bulunur. İki dilli konuşma davranışı yalnızca durum açısından ele alınamaz, dillere odaklanmak da önemlidir (Appel ve Muysken, 2005:24).

Tablo 2. Fishman’ın iki dillilik ve *diglossia* ayrımı (Gümüšoğlu, 2010:47)

İki dillilik	Diglossia	
	+	-
+	1 Diglossia ve İki dillilik	2 Diglossia hariç İki dillilik
-	3 İki dillilik hariç Diglossia	4 Ne Diglossia ne de İki dillilik

Birinci durumda konuşma topluluğunda hem bireysel iki dillilik hem de *diglossia* mevcuttur. Böyle bir topluluk içerisinde neredeyse bütün bireyler iki dil çeşidini de kullanabilirler. Her dilin farklı bir dizi işlevi vardır. İkinci durumda ise bireylerin çoğu iki dillidir ancak dillerden herhangi biri belirli işlevlerle sınırlı değildir. Üçüncü durumda ise bireylerin çoğu iki dilli değildir ancak *diglossia* mevcuttur, diller coğrafi

bölgelere göre çeşitlenebilir. Farklı etnik toplulukların yaşadığı ülkeler bu durumdadır. Dördüncü durumda ise bireylerin çoğu iki dilli olmadığı gibi *diglossia* da görülmez (Baker ve Jones, 1998:118). Gümüsoğlu, dördüncü durumun tek dilli ülkelere özgü olduğunu söylerken Fishman'ın bu tip ülkeleri örneklendirmenin çok zor olduğunu belirttiğini de aktarır (Gümüsoğlu, 2010:48). Bu durumlar arasında ayırım yapabilmek, iki dilli bireyin tek dilli toplumda ya da tek dilli bireyin iki dilli toplumda kendini hangi konumda göreceğini, dilsel becerilerinin gündelik yaşam deneyimini, dolayısıyla kimliğinin şekillenmesini ne yönde etkileyeceğini anlayabilmek açısından önemlidir.

8. Çok Dilliğin Kimlik Oluşumuna Etkisi

Üst başlıkta tartışılan "*diglossia*" ile ilintili olarak, yine bireyin dil ile ilintili toplumsal deneyimini şekillendiren önemli bir kavram da "*domain*" kavramıdır. Yaşamın farklı alanlarında çeşitli dilsel etkinlikler içerisinde dilin farklı işlevleri gün içerisinde kullanılır. Sokakta, akademik çevrede, aile içerisinde, çalışma hayatında ya da ibadet ederken kullanılan dil farklılık gösterir. Dilin kullanıldığı bu farklı alanlara "*domain*" adı verilir. Appel ve Muysken'e göre "*domain*" kavramının temelinde toplumsal yapılanma bulunur. İki dil kullanan konuşucular kullanacakları dili koşullara göre seçerler (Appel ve Muysken, 2005:23). Baker ve Jones'a göre iki dilli bireyler dillerini farklı bağlamlarda farklı amaçlar için kullanılabilir. Bu da bazı *domain*ler içerisinde iletişimsel beceriler yönünden bir dilin diğerine baskın gelmesine neden olabilir (Baker ve Jones, 1998:11). Gümüsoğlu'na göre *diglossianın* ardından dil değişimlerine neden olan toplumsal durum değişimleri gelir. Gümüsoğlu'nun iki dillilik bağlamında dil çeşitlenmesini (*variety*) çalışan Fishman'dan aktardığına göre farklı toplumsal alanlarda dil kullanımı farklılık gösterir ve bireyler ihtiyaçlarını karşılayacak dili kullanır. Bir *domain*, belirli zaman, mekân ve rol ilişkilerinden oluşan bir etkinlik kümesinin soyutlanmış halidir. Gümüsoğlu, Fishman'ın "*domain*" kavramını toplumsal bir yapı olarak anladığını ve iki dilli dil toplulukları için H (yüksek *variety*) ve L (alçak *variety*) *domain*ler tespit ettiğini aktarır. Okul, iş yeri, kamu binaları yüksek *variety* örneği; aile, komşular ve vasıfsız işlerin düşük *variety* örneğidir. Karmaşık dil topluluğu, içerisinde kesişen çıkarlarla oluşan *variety*ler içerir, kimi durumlarda bu tamamen farklı diller olurken bazen de aynı dilin farklı *variety*leridir. Gümüsoğlu, iki dilli topluluklar için aile, arkadaş çevresi, din, eğitim ve meslek olarak beş temel "*domain*" tespit edildiğini belirtir (Gümüsoğlu, 2010:49). Avrupa'daki Türk göçmenler ile bu konuyu örneklendiren Gümüsoğlu, üniversiteden bahseden gençlerin Almanca konuşurken konu aile, din ya da geleneklere geldiğinde Türkçe konuştuklarını ya da *code-switching*e (bireyin bir söylem içerisinde birden fazla dili kullanması durumu) başvurduklarını söylemektedir. Gümüsoğlu'na göre gündelik yaşam içerisinde belli konular etkin kullanılan günlük dil ile özleşmiştir konuşucunun dil tercihi, üzerine düşünmeden pragmatik biçimde şekillenmektedir (Gümüsoğlu, 2010:49). Buradan hareketle konuşucunun farklı kimliklerini farklı diller ile özdeşleştirmek zorunda kaldığı, böylece kimlik oluşumunun tek dilli bireylerin kimlik oluşumundan farklı geliştiği öne sürülebilir.

9. Sonuç

İki dillilik dilsel becerilerin yanı sıra kültürel edinçleri de kapsar. İki dilli bireyin her bir dili o dili konuşan toplum içerisinde gelişir. Bireyin iki farklı dili konuşan ebeveynlere sahip olması iki dilliliği ortaya çıkaran unsurlardan biridir. İki dilli birey aynı zamanda iki kültürlüdür, ve iki dilin ve kültürün toplumlarına aynı anda aittir (Çetinkaya, 2015:114).

Sonuçtan hareketle; çok dillilik durumunun kimlik gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tartışılabilir. Dilsel birliğin yarattığı aidiyet hissi çok dilli bireyde kimliksel ayrışma yaratabilir. Ayrıca benzer şekilde diğer kültürel çağrışımları ile birlikte dilsel birlik, yeni bir üst kimlik yaratarak kendi toplumunu da oluşturabilir.

Günümüzde gündemi son derece meşgul eden küresel veya yerel siyasi ve askeri çatışmaların temelinde çok dilli bireyler ve toplulukların yer aldığı görülmektedir. Fiziksel ve ruhsal güvenliğin tehlikede olduğu kimi aşırı durumlarda, çok dilli olup çok yönlü bir kimlik oluşturmuş ve birden fazla kültür ve topluluğa aidiyet hisseden birey, baskı ve şiddet altında bu kimliklerinden birini seçerek yüceltmeye ve diğer kimliğe karşı mücadele etmeye zorunlu kalabilir. Ancak bütün bu dayatmalara maruz kalan bireylerin büyük kısmı çok dilli ve çok kültürlü dolayısıyla çok kimliklidir. Bu olguya kimlik güvenliği çerçevesinden bakmak da mümkündür. Bireylerin fiziksel güvenliği, kimlikleri arasında bir tercih yapma zorunluluğu olmaksızın özgürce kimliklerini yaşayabilmelerine olanak sağlarken fiziksel güvenliğin sağlanmadığı durumlarda bireyin kimlik güvenliğinin de tehlikeye girdiği söylenebilir.

Birden fazla dilin konuşulduğu toplumlarda iki dilli bireyler tek dilli bireylerden farklı kimlikler kazanmaya yukarıda anılan aşırı durumlar olmaksızın da meyledebilir. (Bireylerin iki dillerini farklı işlevler için kullanması, her iki dillerinde farklı alanlarında uzmanlaşmalarına ya da geri kalmalarına sebep verebilir. (Avrupa'daki göçmen Türklerin durumu gibi. Kimi bireyler akademik alanda başarılı oldukları dil ile aile ilişkilerini yürütemeyebilirler.)

Son tahlilde dil, başlı başına kimlik oluşumunun önemli bir parçasıyken birden fazla dilin süreçlere dâhil olması daha karmaşık bir düzen yaratmaktadır. Çok dillilik, kimlik oluşumuna bireyin dünya

görüşünün tek dilli olanlardan daha geniş olması gibi pek çok olumlu kimlik özelliği katarken, sosyoekonomik şartlar altında olumsuz çağrışımlar kazanması dahası, silahlı çatışmalara kadar varacak ayrışmalarda pekiştirici bir unsur olması da pekâlâ mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

- APPEL, René ve MUYSKEN, Pieter (2005). *Language Contact and Bilingualism*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- BAKER, Colin ve JONES, Sylvia P. (1998). *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*, Clevedon: Multilingual Matters.
- BEARDSMORE, Hugo (1986). *Bilingualism basic principles*, 2nd ed. Boston: College-Hill Press.
- BÜYÜKKANTARCIOĞLU, Nalan (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*, İstanbul: Multilingual.
- ÇETİNKAYA, Serkan (2015). *İkдилlilik ve Çeviri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman; Yrd. Doç. Dr. Turgut Gümüšoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜMÜŞOĞLU, Turgut (2010). *Sprach kontakt und deutsch-türkisches Code-Switching: eine soziolinguistische Untersuchung mündlicher Kommunikation türkischer Migrant Innen*, Frankfurt am Main: u.a.:Lang.
- GÜMÜŞOĞLU, Turgut (2011). "Bir Z Dil Olarak Code - Switching (CS) (Dil Değiştirme)", *Çeviribilimden kesitler: Turgay Kurultay'a bir armağan = EinKaleideskop der Translationswissenschaft : Festschriftfür Turgay Kurultay*, İstanbul: Multilingual, s. 320 - 325.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1993). *Türk Kimliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HAMERS, Josiane F. ve BLANC, Michel (2000). *Bilinguality and Bilingualism*, 2nd ed, Cambridge: Cambridge University Press.
- HUBER, Emel (2008). *Dilbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual.
- KARADUMAN, Sibel (2010). "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü", *Journal of Yasar University*, 17 (5), s.2886-2899.
- MAGNUSSON, David ve KLEIN, Wolfgang (1996). "Language acquisition at different ages", *The lifespan development of individuals: behavioral, neurobiological, and psychosocial perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press.
- NAPOLNOVA DEMİRİZ, Elena (2009). *Rusça ve Türkçe : İki Dil, İki Kültür*, İstanbul: Multilingual.
- OSIATYNSKI, Wiktor ve CHOMSKY, Noam (2014). "On Language and Culture, Noam Chomsky interviewed by Wiktor Osiatynski."(Röportaj). N.p.,n.d. Web. 4 Feb. 2014. <<http://www.chomsky.info/interviews/1984----.htm>>.
- ÖZDEMİR, Cevdet (2001). "Kimlik ve Söylem", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, s. 107 -122.
- SAUSSURE, Ferdinand de (2005). *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual.
- SKUTNABB - KANGAS, Tove (1981). *Bilingualism or not the Education of Minorities*, Clevedon: Multilingual Matters.
- VARDAR, Berke (1998). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul: Multilingual.
- VARDAR, Berke (1999). *XX. Yüzyıl Dilbilimi: Kuramcılardan Seçmeler*, İstanbul: Multilingual.
- YANIK, Celalettin (2013), "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi" *Kaygı: Journal of Philosophy*, 20, <http://www20.uludag.edu.tr/~kaygi/issues/2013/2013-20-16.pdf>, s. 225-238.
- YILDIZ, Süleyman (2007). "Kimlik ve Kimlik Kavramının Toplumsal Niteliği", *Millî Folklor*, 2007, Y:19, Say: 74 s. 9 - 16.